

Ya. Kupchik, Ph.D.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ELECTIONS TO THE KYIV CITY THOUGHT ON JULY, 23 1917: PREPARATION, CONDUCTING AND RESULTS

In the article on the basis of analysis of the archived materials and magazine municipal elections are reflected to Kiev city thought, that happened on July, 23 1917. By Author the opinion is expressed, that experience of these elections may need during election in local advices in modern Ukraine. At the same time the short review of scientific development of problem is carried out. It is found out, that the Ukrainian historian until now examined only the separate aspects of elections to Kiev city thought in 1917 the electoral legislation which regulated organization and conducting of city elections is analysed. It is found out, that elections took place on the basis of electoral law common, direct, even and secret. According to the proportional system of elections (slates from political parties, public associations, professional organizations or their blocks) elected 120 vowel, plenary powers of which were to be halted the quantity of electors, their social origin and appearance, is on January, 1 of 1919. Set on elections. It is certain, that in elections 65% from the common amount of the persons conferred the right the choice took part. In the article it is indicated about more political of election company. It is noticed, that candidates accented attention on the "matter of revolution", instead of improvement of city economy. The electorate of political parties and blocks which conducted to city thought of the vowel is explored. It is marked, that a "socialistic block" was supported by poor layers which lived on the outskirts of city. The results of city elections and new composition of Kiev city thought are found out. Won over a "socialistic block" (44 delegates) on elections, the "Ukrainian block" (USDRP-UPSR) which conducted in advice 24 delegates went farther. The third place was occupied by monarchists (18 delegates). Represented bolsheviks in advice only 7 delegates.

Keywords: city thought, city justice, municipal elections, political party, candidate's list, delegates.

УДК 929(475.5)+(477)Міцкевич О.

https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.128.1.09

Р. Марценюк, канд. іст. наук, ст. наук. співроб.,

Галузевий державний архів Служби безпеки України, Київ

ЛИТВА-УКРАЇНА-ЛИТВА – ЖИТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ПРОФЕСОРА ОЛЕКСАНДРА МІЦКЕВИЧА

У статті на підставі архівних та історіографічних джерел здійснено аналіз життя та науково-педагогічної діяльності Олександра Міцкевича, одного з перших професорів Університету св. Володимира. Також це спроба, з одного боку, схарактеризувати проблему самовизначення для окремо взятої особи, яка представляла й тисячі тих, хто внаслідок поділів Польщі наприкінці XVIII ст. опинився в складі нової держави, а з іншого, проілюструвати тогочасну освітню та національну політику Російської імперії стосовно останніх.

Ключові слова: Олександр Міцкевич, Віленський університет, Кременецький лицей, Університет св. Володимира, Харківський університет.

Якщо брати до уваги українсько-литовські наукові стосунки в середині XIX ст., то без випускників Віленського університету не обійтися. Та серед них є постать невинуватено забута. Олександр Міцкевич, рідний брат видатного польського поета Адама Міцкевича, доля якого майже на 30 років пов'язала з Україною. Кременець, Київ, Харків – із цими провідними науковими центрами склалася його науково-педагогічна діяльність. Саме тут, в Україні, він сповна відчув на собі весь тягар братової слави, який виявився зовсім не лавровим вінцем. Олександр Міцкевич, урешті, є типовим прикладом складного національного самовизначення населення, тих земель, що по розподілах Польщі наприкінці XVIII ст. опинилися в складі Російської імперії. Тож метою статті є дослідити біографію та науково-педагогічну діяльність Олександра Міцкевича, польськомовного литвина, уродженця тепер уже білоруських земель, що був змушений висловлювати через усе своє життя лояльність Російській імперії.

На відміну від свого видатного брата, життєпис Олександра Міцкевича звісно не має такої різноманітної бібліографії, однак відтворити життєпис та схарактеризувати науково-педагогічну діяльність ученого видається ймовірним. Отже, джерельною базою нашого дослідження стали в більшості невідомі та неопубліковані документи, які зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (далі – ЦДІАК України) та Державного архіву м. Києва (далі – ДАК). У ЦДІАКУ України основу пошуку становили документи фонду Управління Київського навчального округу та фонду Канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора.

У ДАКУ основний масив документів із досліджуваної теми зберігається у фонді Університету св. Володимира, де О. Міцкевичу довелося недовгих 4 роки викладати курс римського права.

На жаль, вивчення 20-літнього періоду викладацької та наукової діяльності Олександра Міцкевича в Харківському університеті за архівними зібраннями сьогодні неможливі. У Другу світову війну більшість архівного фонду було знищено. Серед уцілілих документів університетський фонд може похвалитися лише окремими документами Харківського навчального округу тощо.

Отже, за основу вивчення харківського, як врешті й київського періоду викладацької діяльності та службової кар'єри вченого нам послужили збережені т. зв. університетські огляди викладання предметів, що містять інформацію не лише про викладацьку діяльність, а й відомості щодо просування в чинах та нагородження державними відзнаками та ін.

Не менш важливим джерелом у біографічних дослідженнях є спогади. На жаль, О. Міцкевич таких не залишив, але є спогади його колишніх вихованців та колег [38, с. 265–266, 300, 339, 359–361, 385; 36; 39; 48].

Щодо історіографії, то мусимо відзначити відсутність критичних та ґрунтовних досліджень істориків освіти про життя та науково-педагогічну діяльність Олександра Міцкевича, що в принципі можна вважати виправданим. Уперше до енциклопедично-біографічного нариса життя вченого вдалися відомі вчені, перші історіографи та біографи Київського та Харківського університетів: В. Іконніков, М. Володимирський-Буданов, В. Шульгін, Д. Багалій, Л. Яновський [13, с. 133; 14, с. 443–444; 15, с. 127–137; 38, с. 140–141, 158–159; 43]. 1896 р. біографія О. Міцкевича потрапляє до "Енциклопедичного словника Брокгауза та Ефрона", а відтак, і до сучасних біографічних та енциклопедичних довідників тощо [21, с. 15; 22; 23; 24].

Щодо іноземної історіографії, щоправда переважно польської, теж не знайдемо розлогих досліджень. Це так само енциклопедичні видання та біографічні словники [45; 46; 47, с. 478; 51; 55]. Вигідно доповнюють

проблеми родоvodu Міцкевичів дослідження білоруських науковців [16; 17; 33; 34; 37].

Отже, використавши всі наявні архівні та історіографічні джерела, спробуємо відтворити цілісну картину життя та науково-педагогічної діяльності одного з перших викладачів юридичного факультету Київського університету та рідного брата видатного Адама Міцкевича, якому його слава радше заважала. Також це буде спробою описати освітні та культурологічні зв'язки між т. зв. Великою Литвою та Україною.

Олександр Юліан Міцкевич народився 1801 р. в родинному маєтку на хуторі Заосся, що неподалік міста Новогрудок тодішньої Гродненської губернії Російської імперії (сьогодні Гродненської області в Білорусі). Олександр був третім сином у родині дрібного шляхтича, адвоката Миколая (1765 – 1812) та Барбари (з Маєвських, ? – 1820) Міцкевичів. Усього ж дітей у родині було п'ятеро. За релігійними визнаннями Міцкевичі були католиками, а тому свого сина хрестили в Новогрудському фарному костелі, що був заснований ще в XIV ст. великим литовським князем Вітовтом.

Навесні 1804 р. родина Міцкевичів перебралася до Новогрудка. Того самого року їм вдалося підтвердити власне шляхетство декретом Гродненської депутації [49, s. 139]. Тому не дарма один із знаних літописців Університету Св. Володимира В. Іконніков указував, що Олександр Міцкевич походив із старовинного литовського роду Римвидів-Міцкевичів [14, с. 445].

Та, незважаючи на шляхетне походження, родина жила доволі скромно. Мати займалася господарством і вихованням дітей, батько – судовою практикою. У домі панували волелюбні традиції польських патріотів. Миколай Міцкевич сам брав участь у національно-визвольному повстанні 1794 р. під керівництвом Тадеуша Костюшка й намагався прищепити почуття патріотизму та волелюбності своїм дітям.

Ідучи слідом за своїми старшими братами Францішеком (1796 – 1862) та Адамом (1798 – 1855) Олександр навчався в шестикласовій повітовій домініканській школі в Новогрудку (до сьогодні від будинку збереглися лише підмурівки), яка межувала з костелом св. Михайла. Під час навчання в школі в 1812 р. помер батько Олександра, опікуном родини стає старший брат Францішек. 1815 р. Адам, а 1819 р. й Олександр вступають до Віленського університету й назавжди покидають Новогрудок. Однак, на відміну від старшого брата, Олександр обирає не історико-філологічний факультет, а вирішує, як і його батько, стати юристом.

Віленський університет того часу був одним із найкращих та найстаріших університетів Східної Європи. Він був закладений ще 1529 р. Стефаном Баторієм як єзуїтський колегіум "Віленська академія та університет" (лат. *Academia et Universitas Vilnensis Societatis Jesu*). Досить довго це був єдиний вищий навчальний заклад на терені Великого князівства Литовського. Після поділів Речі Посполитої в XVIII ст. Віленський університет утратив свій статус, перетворившись на "Універсальну Віленську школу". Проте 1803 р. російським імператором Олександром I був відновлений уже як Імператорський Віленський університет. У першій половині XIX ст. він був найбагатшим з усіх тогочасних російських університетів.

У його складі діяли чотири факультети: фізико-математичний, медичний, морально-політичний (з богослов'ям), літературний з вишуканими мистецтвами – та чіткої спеціалізації не існувало. Навчання в Університеті велось польською та латинською мовами [18].

Здобуваючи освіту на правничому факультеті, О. Міцкевич виявив значні успіхи в навчанні та науці. У 1822 р. він взяв участь в оголошеному через правничий

факультет конкурс, у якому найкращі студенти мали представити письмові праці з історії права. За написання розлогої праці "Який вплив римське законодавство мало на законодавство польське та литовське?" отримав 2-е місце. Його роботою зацікавився Й. Лелевель. Згодом дослідження з коментарями видатного правника було опубліковано в 4-му та 6-му номерах "Dziennika Warszawskiego" за 1825 р. та 1826 р. відповідно.

Під час навчання Олександр виявив себе активним не лише в навчанні. Він стає членом таємних молодіжних організацій: Товариства філаретів та Союзу філадельфістів. Товариство Філаретів (з грец. любителі доброчесності) діяло в 1820 – 1823 рр., мало своєю метою взаємодопомогу і самовдосконалення [44, s. 435–436]. Як активний член товариства О. Міцкевич входив до складу його наукового комітету.

1823 р. посилилася політична реакція Олександра I, а з нею і масові арешти студентів Віленського університету. Граф М. Новосильцев очолив комісію, що розслідувала справи, пов'язані з таємними студентськими організаціями "філоматів" та "філаретів" [19, с. 104]. Серед арештованої польської молоді та студентства опинилися не тільки Адам та Олександр Міцкевичі, а й викладачі Університету.

Звинуваченого в "процесі філоматів", Олександра Міцкевича було ув'язнено від листопада 1823 р. до квітня 1824 р. у францисканському монастирі Вільна [47, s. 478; 51]. Через брак доказів та незнання слідчою комісією про "Союз філадельфістів" влада змушена була його відпустити. Однак брата Адама було заслано в Росію.

Навчання на правничому факультеті Олександрові вдалося остаточно завершити 1826 р., отримавши ступінь магістра законознавства й церковного права. Того самого року він став лауреатом нагороди Віленського університету розміром у 100 срібних рублів, що видавалася найуспішнішому студенту права. А вже наступного, 1827 р., він захистив магістерську дисертацію "De nominis pignore" латинською мовою.

Після захисту дисертації молодий науковець у пошуках роботи прибуває до Петербурга, маючи намір працевлаштуватися в Комісії складання зводу законів під керівництвом графа Д. Блудова, що в цей час очолював Імператорську академію наук. Однак без жодних успіхів після піврічного перебування в Петербурзі мусив повернутися. Щоправда в Москві ще відвідав рідного брата Адама, що з 1825 р. працював чиновником канцелярії генерал-губернатора і якраз завершував славнозвісну поему "Конрад Валенрод". Ця зустріч стала останньою в їхньому житті, відтоді вони ніколи не зустрілися. 1829 р. Адам Міцкевич емігрував до Європи.

Після невдалої спроби облаштуватися в Петербурзі Олександра Міцкевича восени 1828 р. було обрано викладачем польського, литовського, римського права та енциклопедії права Кременецького (Волинського – авт.) ліцею [54, s. 77].

Цей навчальний заклад постав у 1819 р. Термін навчання в Ліцеї складав 10 років, а за програмою прирівнювався до Віленського університету. Серед ліцеїстів переважали діти шляхтичів. У т. зв. Волинських Афін О. Міцкевич лише зміцнив середовище литовських викладачів. Його колегами стали: колишній наставник у Віленському університеті професор Й. Лелевель, Е. Словацький (батько видатного польського письменника Ю. Словацького), Ю. Коженювський, В. Бессер, С. Зенович, Г. Гречина, А. Лідл, І. Абламович та ін. У майбутньому більшість із них складуть основу заснованого в Києві Університету св. Володимира.

За час праці в Ліцеї О. Міцкевич написав польською мовою декілька статей з історії польсько-литовського

права й уклав методичні рекомендації до тих предметів, які викладав. Усі праці молодого викладача було рекомендовано до друку, але надрукована була тільки одна – "О влиянии римского законодательства на законодательство польско-литовское", що вийшла у Варшаві 1827 р. До часу його праці в Ліцеї відносяться й перші спогади про нього одного з його учнів: "...викладав способом університетським, не використовував жодної риторики, був скромним, а коли читав історію польського законодавства, не можна було не захоплюватися. У викладанні самого права зумів виховати в учнів повагу до права, його потрібність і безумовне йому підпорядкування. Словом, лекції Міцкевича не тільки вчили права, але й вчили шанувати право і спонукали молодь бути гідними громадянами" [58, s. 78–79]. Однак, як згадував О. Козерадський, незважаючи на те що Кременецький ліцей був першим місцем, де О. Міцкевич мав можливість розкрити себе як викладача, "...той не надто любив кременецьку школу..., завжди високо цінував Литву, звідки був родом, однак таку любов до Литви, – виправдовував його автор спогадів, – можна було закинути всім викладачам-литвинам, яких було відіслано до Кременця" [58, s. 79].

Тож напевно, коли 29 листопада 1830 р. у Варшаві розпочалося повстання, яке охопило Королівство Польське і поширилось на землі Литви, Правобережної України та Білорусі й спричинило закриття Волинського ліцею, не стало страшним ударом для нього. 1832 р. було закрито Віленський університет та Кременецький ліцей; ліквідовано Віленський навчальний округ. Відтепер усі повноваження перебирав на себе Київ, який отримав шанс з провінційного міста перетворитися на великий культурно-освітній центр і повернути свою колишню славу. Відтак, 1832 р. було створено Київський навчальний округ, до відання якого перейшли навчальні заклади Київської, Волинської, Подільської та Чернігівської губерній. 1833 р. Олександра Міцкевича як єдиного юриста уже колишнього Ліцею було відряджено до попечителя Київського навчального округу Є. фон Брадке, аби працювати над юридичним та майновим облаштуванням переведення навчального закладу до Києва. а наприкінці того самого року, а саме 8 листопада 1833 р., імператорським указом було оголошено про заснування в Києві університету, що мав першопочатково складатися з двох факультетів: філософського (з фізико-математичним та історико-філологічним відділеннями) та юридичного. 25 грудня 1833 р. було затверджено статут університету [15, с. 75]. Відтепер усі викладачі та майно (бібліотека, обладнання, кабінет нумізматики, колекція картин, гравюр та скульптур, ботанічний сад тощо) Волинського ліцею переходили до Університету св. Володимира.

15 липня 1834 р. відбулося урочисте відкриття, а 28 серпня почалося читання лекцій у новоствореному Університеті. Через те що Волинський ліцей не мав у своєму складі викладачів-юристів, окрім О. Міцкевича, Університет розпочав свою діяльність лише в складі одного філософського факультету. Та вже наступного, 1835 р., було повністю укомплектовано й викладацький штат юридичного факультету.

Щодо О. Міцкевича, то ще 29 серпня 1834 р. до Ради Університету надійшов офіційний лист від Є. фон Брадке, у якому він звертався: "... Я згоден, щоб до викладання для студентів юридичного факультету зарахований був колишній вчитель колишнього Волинського ліцею магістр Міцкевич, з тим, що якби виявилася можливість покласти на нього викладання в тиждень не менше шести лекцій, то я надаю Раді можливість повідомити про звільнення його від звання тимчасового

члена правління" [1, арк. 3]. І 29 листопада 1834 р. за наказом № 11845 Міністром народної освіти було призначено перших професорів на юридичний факультет: І. Даниловича деканом та О. Міцкевич в. о. ординарного професора [2, арк. 12 зв.]. Та, певно, слава брата не давала міністерським чиновникам спокою, бо вже 17 лютого 1835 р. до ректора Університету св. Володимира М. Максимовича надійшов черговий лист від Міністерства народної освіти про призначення "магістра Міцкевича екстраординарним професором для викладання римського права, якщо він визнається насправді благонадійним" [9, арк. 5]. Отже, 26 березня 1835 р. на засіданні Ради Університету за поданням Міністра народної освіти від 10 березня 1835 р. затвердили "...старшого викладача кол. Волинського ліцею магістра прав Міцкевича екстраординарним професором Університету св. Володимира по кафедрі римського права згідно з затвердженням 25 грудня 1833 р. штатом цього Університету зарплатнею та квартирними грошима" [3, арк. 1]. Від О. Міцкевича у викладанні зазначеного предмету міністерські чиновники вимагали, щоб "викладання римського права розташувати таким чином, щоб пройти скорочено зовнішню історію римського права, згодом пройти внутрішню історію, в обсяг якої ввійдуть також інститути. Усе закінчити в першому півріччі, а останнє півріччя присвятити пандектам, які викладати за систематичними скороченнями" [10, арк. 56 зв.].

Окрім викладання, на О. Міцкевича було покладено обов'язки секретаря факультету [4, арк. 4, 5], які він виконував з 18 травня до 19 жовтня 1835 р. Також був членом правління та членом комісії для проведення вступних іспитів із загальної історії та французької мови Університету.

Основу ж викладацького складу юридичного факультету, за влучним зауваженням М. Владимирського-Буданова, склали особи "великоруського походження, духовного стану", що "це – цілком російський факультет, за винятком спочатку Міцкевича, що скоро був переведений до Харкова, а потім Даниловича, що був однією з найкращих прикрас факультету" [15, с. 131].

Та, незважаючи на чужорідне середовище, колеги по факультету відгукувалися про нього як про талановитого викладача та щирю особистість. Історик В. Шульгін, характеризуючи перших викладачів Університету, залишив нам цінні описи творчого доробку та методики викладання вченого: "...екстраординарний професор Олександр Миколайович Міцкевич викладав інституції римського права з внутрішньою історією права латинською мовою двічі на тиждень. Від 1835 – 1838 р. він читав студентам 1-го і 2-го курсів: 1) загальний вступ, у якому викладав про право в цілому і про сучасний стан вивчення римського права; 2) історію римського права до Юстиніана; 3) історію його від Юстиніана до наших днів і 4) систему приватного римського права, усього 6 годин на тиждень. Усе ці предмети викладач читав за власними записами, у яких керувався творами Гуго, Гаубольда, Савінї, Кленце, Штеггардта, Варнкйоніа і Мацієвського, пропонуючи, насамперед, слухачам правдивий текст джерела права. Більше того, з причини складності для студентів, що не звикли слухати лекції латиною, часто повторював їх, перекладаючи російською мовою. За відгуком колишніх товаришів Міцкевича про нього, зберігся переказ, як про людину із світлим практичним розумом і енергійним характером, що мав велике значення в товаристві Кременецьких професорів" [20, с. 155–156].

Та насправді становище О. Міцкевича в Києві було хистким. До його квартири на Печерську часто навідувалася поліція, а все його листування перлюструвалося

[11, арк. 1а]. Та такі заходи були даремними. О. Міцкевич припинив усі контакти із своїми братами – Францішеком та Адамом. Та й вони також не наслідувалися писати до нього. Адам Міцкевич ще в листі від 12 серпня 1833 р. з Женеві до Францішека писав: "Від Олександра не маю давно відомостей. Писати тепер до нього не смію, щоб не завдати йому клопоту" [42, с. 400].

Адже в складних умовах репресій, пов'язаних із польським повстанням 1830 – 1831 рр., продовження фахової праці, а також пошук нових джерел утримання, цілковитого залежали від ступеня довіри, яким російська влада обдарувала польських педагогів. О. Міцкевич, вирішивши залишитися на державній службі, добре знав про ймовірні результати свого рішення. І, як наслідок, 2 липня 1836 р. його було затверджено ординарним професором римського та цивільного права [5, арк. 1]. Однак, плануючи в серпні 1837 р. лекції на наступний навчальний рік, де мав викладати "з предмета римського права... основи курсу римського права, історію цього права, джерела його і наук за власними записками, римське цивільне право за керівництвом Варнійоніа по 6 годин на тиждень" [6, арк. 30–31], він ще не знав, що вже 1838 р. до занять на юридичному факультеті не приступить. Рішенням Міністра народної освіти від 29 січня 1838 р. О. Міцкевича вирішено було перевести ординарним професором до Харківського університету [7, арк. 11]. 18 лютого 1838 р. Радою Університету це рішення було підтримане і затверджене [25]. Навздогін за О. Міцкевичем до Харкова передавався і його формулярний список по службі [8, арк. 8].

Таким чином поступово руйнувалося коло "кремєнецьких професорів", що було викликане бажанням влади "... очистити Університет св. Володимира від всіх польських слухачів і викладачів, залишивши в ньому з перших – тільки росіян, а з других – росіян і німців" [15, с. 77]. В оцінці російської влади існування в стінах Університету св. Володимира кола польських викладачів спонукало до побоювання. Якщо в 20-х рр. XIX ст. в урядових колах вважалося цілком нормальним те, що Київщина має перебувати у сфері польської літератури та освіти, то після польського повстання 1830 – 1831 рр. з відкриттям у Києві Університету передбачалося створити російський центр освіти в південно-західних губерніях Російської імперії. Тому університет, як зазначав один з його літописців М. Владимирський-Буданов, мав дві мети: "...навчати і якщо можливо згладжувати різкі риси, якими польське юнацтво відрізняється від російського, зближувати його з російськими поняттями і мораллю, передавати йому загальний дух російського народу" [15, с. 75]. Задля цього Університет на декілька місяців у 1839 р. навіть припинив навчання.

Натомість для О. Міцкевича розпочинався новий етап життя. З Харковом його пов'яжуть довгі 20 років викладацької праці. 29 січня 1839 р. до Харківського університету надійде наказ про призначення Олександра Міцкевича ординарним професором римського права. Відтепер О. Міцкевич буде змушений читати лекції лише російською мовою. Розпочав свою викладацьку працю він предметами для студентів 2-го курсу, а саме з історії римського права (6 годин на тиждень), а продовжив у 2-му півріччі – системою римського права (6 годин на тиждень за власними записами) [26, с. 8]. 1842 р. О. Міцкевича затверджено ординарним професором по кафедрі римського законодавства та історії [27, с. 15]. Того самого року до звичних предметів викладання додалися для 3-го і 4-го курсів у першому півріччі – про сімейне і спадкове право із системи римського законодавства по 2 години на тиждень [27, с. 15]. 1845 р., враховуючи увесь науково-педагогічний стаж,

уже немолодого професора було нагороджено знаком "XV років бездоганної служби" [28, с. 5].

Схвалення і довіру університетської влади так потрібно для отримання роботи та прогонування своєї родини О. Міцкевич здобував і формальною відмовою від своїх знаменитих родичів. Існують перекази, що коли професор російської літератури Харківського університету К. Фойгт неприємно звернувся до нього: "Ви не пішли дорогою свого брата", то він відповів: "Я пішов дорогою юриспруденції" [39, № 156, 157]. Урешті Олександр у Харкові не надто згадував своїх братів, адже добре пам'ятав і поліційні обшуки в Києві, і причину свого перевodu до нового університету, і ставлення до вихідців із західних околиць Російської імперії. "Понурий литвин, що погано розмовляв російською, який, як ходили чутки, називав свого брата зі соромом "дурнем"" – таким його часто згадували харківські колеги [39, № 156, 157].

За дорученням ради Харківського університету, О. Міцкевич на урочистому акті 30 серпня 1848 р. прочитав латинською мовою промову "De juris Romani indole oratio" ("Мова про властивості римського права") [12]. Наступного року О. Міцкевича було одногосподно обрано деканом юридичного факультету та затверджено на цій посаді Міністром народної освіти. Щоправда його деканство не було довгим, менше року керував він факультетом, з 30 березня 1849 р. до 1 січня 1850 р. Також у цей час до його звичних викладацьких курсів додалися й для студентів 2-го курсу курс із системи римського цивільного права у вигляді пандектів по 8 годин на тиждень за власними записами [29], й кримінальне судочинство [13, С. 141]. 1850 р. О. Міцкевич отримав чергову нагороду "XX років бездоганної служби" [30]. За 25-літньою вислугою в 1852 р. був залишений на службі ще на 5 років, але із закінченням цього терміну, 22 грудня 1857 р., він відмовився від повторного обрання і клопотався про звільнення зі служби, отримавши знак "XXV років бездоганної служби" [31]. 1857 р. подав у відставку і 3 серпня 1858 р. вийшов на пенсію з визначеною нагородою та мундиром [35]. Праця в Харківському університеті для О. Міцкевича була плідною і в науковій діяльності. Існують припущення, що в цей час ним було підготовлено 20 праць, серед яких найзнаменитішою є "Встановлення системи філософії у Франції" [50], однак жодної праці не збереглося і їх не було надруковано.

Натомість збереглися відгуки його колишніх студентів та викладачів, які характеризували його як високоморальну постать: "Один тільки професор римського права Міцкевич, ... один не покривив душою, тому що був людиною правди, уроків не давав (ідеться про платні лекції перед екзаменами – Авт.) і не знав лицемірства" [32, с. 265–266]. За іншими спогадами, О. Міцкевич жодного разу за 20 років не зайшов до професорського читального залу, хоча там "на довгому столі лежали різні газети та наукові журнали, ... там зав'язувалися емоційні розмови, актуалізовані свіжими новинами, тут були і політичні дискусії... За стінами університету, щоб видаватися добropорядним, зрідка відвідував професорів-росіян і підтримував з ними грічні стосунки" [39, № 153].

Найближчі товариські стосунки в Харкові О. Міцкевич підтримував з родиною генерала царської армії у відставці І. Семирадського, адже вони обоє були уродженцями Новогрудка, випускниками Віленського університету. Так само прискіпливо О. Міцкевич обирав і дружину, і лише у 1840 р. одружився з донькою новогрудського судді Терезою Тераевич. З нею в нього було двоє дітей – Францішек і Марія [51].

З виходом на пенсію О. Міцкевич не мав ані найменшого бажання залишатися далі в Харкові і разом із

родиною 1858 р. вирішує повернутися в рідну йому батьківщину, до Новогрудка. Не зупиняє навіть те, що його син змушений залишити навчання в Харківському університеті та перевестися до Києва [39, № 160].

Дорога в рідну Литву для О. Міцкевича та його родини пролягла через Київ, де він зустрівся із вихідцем з литовських земель Ю. Добшевичем, у той час настоятелем католицької каплиці в Університеті св. Володимира. У його спогадах ми бачимо О. Міцкевича вже "пенсіонером у повному значенні цього слова", але "з кожного слова помітна була його виразна прямота характеру. Не був поетом ані в науці, ані в житті", – писав Ю. Добшевич [41, s. 209.]. Подальше розмова двох колег, коли вони згадували минулі часи та спільних знайомих, врешті дає нам відповідь на те питання, яке турбувало чи не від самого початку оповіді про Олександра Міцкевича. Чому молодий студент Віленського університету, який подавав великі надії в галузі римського права та в подальшому видатний професор-романіст, не залишив по собі друкованих праць, що стало тому причиною? Немовби це передчуваючи, Олександр Міцкевич відповів на подібне запитання і своєму опоненту: "Так, дорікають нам, що ми нічого не видали; але в перекладах, які ми мали, неможливо було не знівечити найкращих устремлінь... Тільки ми розгосподарювалися, так би мовити, як Кременець ліквідували, нас переведено до Києва, де були інші вимоги. Заледве в Києві встигли переробити наші матеріали лекцій, коли мене вислано до Харкова..." [41, s. 209–210].

На жаль, наміри викупити Заossa або родинний будинок у Новогрудку, конфісковані через репресії проти старшого брата Францішека, учасника повстання 1830 – 1831 рр., не мали успіху. Ціна виявилася занадто високою [57, s. 15].

О. Міцкевич купує невеликий маєток Губернія під Кобрином на білоруському Поліссі. Розмірене життя дрібнопомісного шляхтича, заняття господарством та науковою працею не давали заспокоєння. В листі до брата Францішека зі сумом та жалем він писав: "Після сорокарічного витирання чужих кутів повернувся врешті на рідні пороги, весь час думаючи, що під кінець життя зберемося нарешті всі разом" [39, № 154]. Однак прагнення жити разом із братами не здійснилося. Адам на той час уже помер, а Францішек, не пристав на прохання Олександра здатися на милість Росії і, скориставшись амністією, повернутися до Литви [53, s. 9].

Та вже тут, на батьківщині, старіючого професора, за словами його сина, мучили докори сумління: "...батько за найбільшу для себе зневагу вважав, що ціле своє життя служив москалям, нічого не зробивши для краю" [39, № 154]. "Батьківський гріх" з надміром відкупив Францішек, якщо не за сприяння батька, то з його мовчазної згоди, взявши участь у польському повстанні 1863 – 1864 рр., під час якого керував партизанськими загонами.

Російський уряд жорстоко розправився з учасниками повстання: сотні поляків було страчено, тисячі вислано до Сибіру або солдатами віддано до армії, а їхнє майно конфісковано. Дісталася й родині Міцкевичів. У ході репресій російського генерала М. Муравйова було арештовано Францішека. Заступництво батька та немалий відкуп уможливили його звільнення [52, s. 101].

Арешт сина та клопоти з його визволенням погано позначилися на здоров'ї О. Міцкевича. Він майже втратив зір. Не зміг через це й завершити розпочаті ще в Харкові наукові праці "Енциклопедія права" та "Курс римського права" [56]. У рукописному вигляді залишилися і "Курс польського цивільного права та його історії у викладанні в Кременецькому ліцеї" [58, s. 77]. До всього

цього додалися і фінансові проблеми. Було все важче утримувати маєток. Ці та інші проблеми остаточно підірвали його здоров'я. Останній з братів Адама Міцкевича помер 16 листопада 1871 року. Поховали його на місцевому цвинтарі неподалік костелу Вознесіння Діви Марії. Маєтком у Кобрині недовго володіла донька О. Міцкевича Марія, але через борги його довелося продати.

Уже набагато пізніше, по смерті Олександра Міцкевича, незнаний автор спогадів про нього писав, що той "жив і навчав в умовах архіважких. Кожна дія, слово, інтрига могли позбавити його місця праці..., край любив щиро, хоча змушений завжди закриватися непробивним заслоном" [39, № 159, 160].

Тож Олександр Міцкевич презентував те коло "російськоімперських" педагогів, яким у т. зв. забраних губерніях забезпечено певний життєвий стандарт, але не створено жодних умов до розвитку. Люди не бачили перед собою жодних перспектив, трималися під жорстким наглядом, винагороджувалося тільки прислужництво, часто розчаровані і замкнуті в собі не чули в собі сили – бо їм це не вільно, аби у повній показати власну національну та культурну самобутність [40, s. 247]. Та, напевно, як і його рідний брат, він з упевненістю міг би сказати: "О Литво, вітчизно моя...", бо саме туди він намагався повернутися відтоді, як покинув свій край молодим випускником Віленського університету, бо саме так його сприймали і його колеги-викладачі, і студенти. Однак з огляду на все вище викладене незаперечним є його зарахування і до польської національної спадщини, і до українського наукового надбання.

Список використаних джерел

1. Державний архів м. Києва, ф. 16, оп. 276, спр. 82.
2. Там само, ф. 16, оп. 465, спр. 1325.
3. Там само, ф. 16, оп. 276, спр. 80.
4. Там само, ф. 16, оп. 276, спр. 80.
5. Там само, ф. 16, оп. 276, спр. 733.
6. Там само, ф. 16, оп. 465, спр. 1328.
7. Там само, ф. 16, оп. 465, спр. 1330.
8. Там само, ф. 16, оп. 465, спр. 1330.
9. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп. 260, спр. 3.
10. Там само, ф. 707, оп. 1, спр. 613.
11. Там само, ф. 707, оп. 260, спр. 5.
12. Акт в Императорском Харьковском университете 30 августа 1848 года. – Харьков: Университетская типография, 1848. – 18 с.
13. Багалей Д.И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905) / Д. И. Багалей, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1906. – XIV, 329 с.
14. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св. Владимира (1834 – 1884) / составлен и издан под ред. В.С. Иконникова. – К.: Тип. Им. ун-та св. Владимира, 1884. – XXXVI, 816, II, [4] с.
15. Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского Университета св. Владимира / М.Ф. Владимирский-Буданов. – Т. 1: Университет св. Владимира в царствование императора Николая Павловича. – К.: Тип. Им. ун-та св. Владимира, 1884. – 674, [XLIII] с.
16. Грыцкевич А. Беларускія карані радаводу Міцкевічаў / А. Грыцкевич // Спадчына. – 1999. – № 2. – С. 143–162.
17. Даниленко С. Новыя архіўныя звесткі аб продках Адама Міцкевіча / С. Даниленко // Terra Alba. – Т. 2: Homo venerius: Сексуальная прастора беларускай культуры. – Мінск: Экаперспектыва, 2001. – С. 224–227.
18. Иванов А.Е. Виленский университет Российской-имперской эпохи (1803 – 1832). Взгляд с Востока / А. Е. Иванов // Vilniaus universitetas Europoje: praeitis, dabartis, ateitis. Tarptautinės konferencijos medžiaga. 2004 m. rugsėjo 17 d. Skiriama Vilniaus universiteto 425-osioms metinėms. = Vilnius University in Europe: Past, Present and Future. Materials of the International Conference. September 17, 2004. On the occasion of the 425th Anniversary of Vilnius University. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005. – С. 164–167.
19. История Вильнюсского университета, 1579 – 1979 / С. Лазутка, В.С. Лазутка, А. Эндзинас и др.; Редкол.: С. Лазутка (отв. ред.) [и др.]. – Вильнюс: Мокслас, 1979. – 373 с.
20. История Университета св. Владимира. Сочинения Виталия Шульгина // Шульгин В. История университета Св. Владимира / В. Шульгин. – Репринтное изд. – К.: Лыбидь, 2010. – С. 1–230.
21. Майданик Р.А. Цивілістична школа в Імператорському університеті Св. Володимира / Р. А. Майданик, І. А. Дідковська // Київська школа цивілістики: до 175-річчя Київського національного університету імені

Тараса Шевченка. 1834-2009 / За ред. Р. А. Майданика. — К.: Алерта, 2009. — С. 13-42.

22. Мицкевич (Александр Николаевич) // Энциклопедический словарь. — Т. XIX: Михаил орденом — Московский телеграф. — СПб.: Типо-Литография И. А. Эфрона, 1896. — С. 508.

23. Мицкевич Олександр // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К.: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2001. — Т. 3: К — М. — С. 2012.

24. Мицкевич Олександр // Гриценко І.С. Юридичний факультет Університету св. Володимира, 1834 — 1920 / І. С. Гриценко, В. А. Короткий. К.: Либідь, 2009. — С. 20-22.

25. Оboзрение публичного преподавания наук в Императорском Харьковском университете в 1836 — 1837 учебном году. — Х.: Типография Императорского Харьковского университета, 1836. — С. 6.

26. Оboзрение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1839/40 академический год. — Х.: Типография Императорского Харьковского университета, 1839. — 12 с.

27. Оboзрение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1842/43 академический год. — Х.: Типография Императорского Харьковского университета, 1842. — 33 с.

28. Оboзрение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1845/46 академический год. — Х.: Типография Императорского Харьковского университета, 1845. — 33 с.

29. Оboзрение публичного преподавания наук в Императорском Харьковском университете в 1849 — 1850 учебном году. — Х.: Типография Императорского Харьковского университета, 1849. — С. 5.

30. Оboзрение публичного преподавания наук в Императорском Харьковском университете в 1850 — 1851 учебном году. — Х.: Типография Императорского Харьковского университета, 1850. — С. 7.

31. Оboзрение публичного преподавания наук в Императорском Харьковском университете в 1857 — 1858 учебном году. — Х.: Типография Императорского Харьковского университета, 1857. — С. 6.

32. Оже-де-Ранкур Н.Ф. В двух университетах (воспоминания 1837 — 1843 годов) / Н. Ф. Оже-де-Ранкур // Харківський університет XIX — початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: у 2-х т. / уклад.: Б. П. Зайцев та ін.; наук. ред. С. І. Посохов. — Т. 1. — Харків: СAGA, 2008. — С. 260-266.

33. Рыбчонак С. Радавод Мицкевича / С. Рыбчонак // Наша Ніва. — 1993. — № 17. — С. 9.

34. Сачок М. Мицкевичі: сямейная хроніка / М. Сачок // Гродненская правда. — 1999. — 2 февраля. — С. 3.

35. Харківський університет XIX — початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: у 2-х т. / уклад.: Б. П. Зайцев та ін.; наук. ред. С. І. Посохов. — Т. 1. — Харків: СAGA, 2008. — 539 с.

36. Харківський університет XIX — початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: у 2-х т. / уклад.: Б. П. Зайцев та ін.; наук. ред. С. І. Посохов. — Т. 2. — Харків: СAGA, 2010. — 540 с.

37. Шаланда А. Матеріяли да генеалогії роду Мицкевічаў у XVII — XIX ст. / А. Шаланда А. // Герольд Litherland. — 2001. — № 2 (2). — С. 73-75.

38. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 — 1905) / Под ред. М. П. Чубинского, Д. И. Багалея. — Харьков: Типография "Печатное дело", 1908. — VIII, 311, III, (22) с.

39. Ajogawa. Aleksander Mickiewicz professor charkowskiego uniwersytetu. Wspomnienia z lat ubiegłych / Ajogawa // Gazeta Narodowa. — 1883. — № 152 — 160.

40. Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich: 1803 — 1832. — T. 2: Szkoły podstawowe i średnie. — Rzym; Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1991. — 460 s.

41. Dobzewicz T.J. Wspomnienia z czasów, które przeżyłem. — Kraków: Drukarnia "Czas" Fr. Kluczyckiego, 1883. — 216 s.

42. Dzieła Adama Mickiewicza / Oprac. T. Pini. — T. 3: Opowiadania i poezje prozą, rozprawy literackie, recenzje i sprawozdania, pisma dotyczące organizacji Filomatów, pisma polityczne, Trybuna Ludów, listy i przemówienia. — Łwów: nakł. Księgarni H. Altenberga; Warszawa: Wende i Ska, [1914]. — IX, 682 s.

43. Janowski L. Uniwersytet Charkowski w początkach swego istnienia (1805 — 1820) / L. Janowski // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział filologiczny. — 1911. — T. XLIX. — S. 127-284.

44. Kamiński O. Polskie związki młodzieży (1804 — 1831) / O. Kamiński. — Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968. — 287 s.

45. Kijas A. Polacy na Uniwersytecie Charkowskim (1805 — 1917) / A. Kijas. — Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2008. — 284 s.

46. Kijas A. Polacy w Rosji od XVII wieku do 1917 roku. Słownik biograficzny / A. Kijas. — Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX; Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2000. — [XXXIV], 405 s.

47. Kossak E.K. Rodzina M. / E. K. Kossak. — Warszawa: Czytelnik, 1991. — 531 s.

48. Kozieradzki A. Wspomnienia z lat szkolnych: 1820 — 1831 / A. Kozieradzki. — Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1962. — 280 s.

49. Krzywicki T. Słakiem Adama Mickiewicza. Przewodnik / T. Krzywicki. — Wydanie III poprawione i rozszerzone. — Pruszków: Rewasz, 2006. — 328 s.

50. Łosijewski I. Aleksander Mickiewicz / I. Łosijewski // Polonia Charkowa. — 2001. — № 1 (5). — S. 7.

51. Makowiecka Z. Mickiewicz Julian Aleksander (1801 — 1871) / Z. Makowiecka // Polski słownik biograficzny. — T. XX. — Z. 8. — Wrocław;

Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1975. — S. 706.

52. Mickiewicz A. Dzieła / A. Mickiewicz. — T. XVI: Listy. — Część III. — Warszawa: Spółdzielnia wydawnicza "Czytelnik", 1955. — 750 s.

53. Mickiewicz W. Słowo wstępne / W. Mickiewicz // Pamiętnik Franciszka Mickiewicza. — Łwów; Warszawa; Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1923. — S. 5-14.

54. Rolle M. Ateny wołyńskie: szkic z dziejów oświaty w Polsce / M. Rolle. — Wydanie drugie, poprawione i uzupełnione. — Łwów; Warszawa; Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1923. — 309 s.

55. Sobieszański F.M. Mickiewicz Aleksander / F. M. Sobieszański // Encyklopedia Powszechna. — T. XVIII (Maremmy — Mstów). — Warszawa: S. Orgelbranda Księgarnia i Typografia, 1864. — S. 488.

56. Sondel J. Aleksander Mickiewicz i jego poglądy na tle sporu z początków XIX wieku na temat roli prawa rzymskiego w dawnej Polsce / J. Sondel // Krakowskie studia z historii państwa i prawa. — 2004. — T. 1. — S. 9-25.

57. Stefanowska Z. Romantyczny stosunek do finansów publicznych [w pismach Adama Mickiewicza] // Pieniądzy w literaturze i teatrze: materiały z sympozjum "Temat pieniądza w literaturze i teatrze", Uniwersytet Gdański, Gdańsk 17-18 stycznia 2000 / Pod red. J. Bachórze. — Sopot: Impuls, 2000. — S. 10-19.

58. Wrzosek A. Aleksander Mickiewicz. Ostatni professor prawa w dawnym Liceum Krzemienieckim (Sylwetka skreślona przez jego ucznia) / A. Wrzosek // Minerwa Polska. — 1927. — Nr. 1. — S. 75-79.

References

- Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva, fond 16, opys 276, sprava 82.
- Ibid, fond 16, opys 465, sprava 1325.
- Ibid, fond 16, opys 276, sprava 80.
- Ibid, fond 16, opys 276, sprava 80.
- Ibid, fond 16, opys 276, sprava 733.
- Ibid, fond 16, opys 465, sprava 1328.
- Ibid, fond 16, opys 465, sprava 1330.
- Ibid, fond 16, opys 465, sprava 1330.
- Tsentralnyi dezhavnyi istorichnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 707, on. 260, cnp. 3.
- Ibid, fond 707, opys 1, sprava 613.
- Ibid, fond 707, opys 260, sprava 5.
- Akt v Imperatorskom Kharkovskom universitete 30 avhusta 1848 hoda (1848). Kharkov: Universitetskaia tipohrafiia.
- BAHALEI, D.I., SUMTSOV, N.F., BUZESKUL, V.P. (1906) *Kratkii ocherk istorii Kharkovskoho universiteta za pervye sto let ego sushchestvovaniia (1805 — 1905)*. Kharkov: Tipohrafiia Adolfa Darre.
- IKONNIKOV, V.S., ed. (1884) *Biohraficheskii slovar professorov i prepodavatelei Imperatorskoho universiteta sv. Vladimira (1834 — 1884)*. Kiev: Tipohrafiia Imperatorskoho universiteta sv. Vladimira.
- VLADIMIRSKII-BUDANOV, M.F. (1884) *Istoria Imperatorskoho universiteta sv. Vladimira. Vol. 1: Universitet sv. Vladimira v tsarstvovanie imperatora Nikolaia Pavlovicha*. Kiev: Tipohrafiia Imperatorskoho universiteta sv. Vladimira.
- HRYSKEVICH, A. (1999) Belarusiia karani radavodu Mitskevichav. Spadchyna. 2, 143-162.
- DANILENKA, S. (2001). Novyia arkhivnyia zvestki ab prodakakh Adama Mitskevicha. In: *Terra Alba*. Vol. 2: Homo veneris: Seksualnaia prastora belaruskai kultury. Minsk: Ekaperspektyva, pp. 224-227.
- IVANOV, A.E. (2005) Vilenskii universitet Rossiisko-imperskoho perioda (1803 — 1832). Vzhliad s Vostoka. In: *Vilniaus universitetas Europoje: praeitis, dabartis, ateitis. Tarptautinės konferencijos medžiaga. 2004 m. rugsėjo 17 d. Skiriama Vilniaus universiteto įkūrimo 425-osioms metinėms. = Vilnius University in Europe: Past, Present and Future. Materials of the International Conference. September 17, 2004. On the occasion of the 425th Anniversary of Vilnius University*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, pp. 164-167.
- LAZUTKA, S. ed. (1979) *Istoria Vilniaus universiteta, 1579 — 1979*. Vilnius: Mokslas.
- Istoria Universiteta sv. Vladimira. Sochineniia Vitaliia Shulhina (2010). In: Shulhin, V. *Istoria universiteta Sv. Vladimira*. Kiev: Lybid, pp. 1-230.
- MAIDANIK, R.A., DIDKOVSKA, I.A. (2009) Tsyvilystychna shkola v Imperatorskomu universyteti Sv. Volodymyra. In: Maidanik, R.A. ed. Kyivska shkola tsyvilistyky: do 175-richchia Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv: Alerta, pp. 13-42.
- ANON (1896) Mitskevich (Aleksandr Nikolaevich). In: *Entsiklopedicheskii slovar*. Vol. XIXa. Saint Peterburg: Tipo-Litohrafiia I. A. Efrona, p. 508.
- ANON (2001) Mitskevich Oлександр. In: Shemshuchenko, Yu. S. ed. *Yurydychna entsyklopediia*. Vol. 3. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia imeni M. P. Bzhana, p. 2012.
- ANON (2001) Mitskevich Oлександр. In: Hrytsenko, I.S., Korotkyi, V.A. *Yurydychnyi fakultet Universytetu sv. Volodymyra, 1834 — 1920*. Kyiv: Lybid, pp. 20-22.
- Obozrenie publichnoho prepodavaniia nauk v Imperatorskom Kharkovskom universitete v 1836 — 1837 uchebnoy hod (1836). Kharkov: Tipohrafiia Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta.
- Obozrenie prepodavaniia predmetov v Imperatorskom Kharkovskom universitete na 1839/40 akademicheskii hod (1839). Kharkov: Tipohrafiia Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta.